

מרב לבל וין
רשות הטבע והגנים

מרגרטה וולצ'ק
רשות הטבע והגנים

ציטוט מומלץ

לבל וין מ וולצ'ק מ. 2015. איך שומרים ברשות הטבע והגנים על צמחים בסכנת הכחדה? סיפור הקמתם של גני מקלט. אקולוגיה וסביבה 6(4).

בקיית יזרעאל (*Vicia esdraelonensis*), צמח על סף הכחדה עולמית, מגודל בגן המקלט בגן הלאומי ציפורי, עד שתתאפשר השבתו לטבע | צילום: מרב לבל

איך שומרים ברשות הטבע והגנים על צמחים בסכנת הכחדה? סיפור הקמתם של גני מקלט

14 בדצמבר, 2015

גיליון חורף 2015 / כרך 6(4)

[בקצרה](#)

בקיית יזרעאל (*Vicia esdraelonensis*) היא צמח חד-שנתי ממשפחת הקטניות, שהתגלה בישראל כמין חדש למדע בשנת 1924, בביצות באזור בלפוריה שליד עפולה. המין גדל בעבר באדמות כבדות מוצפות במספר אתרים בגליל ובגולן, אך במרוצת השנים, עם ייבוש בתי הגידול הלחים ושימוש בקרקעות לחקלאות מודרנית, נעלם המין מכל האתרים שהיה מוכר בהם. בשנת 2012 התגלה המין מחדש, סמוך למקום שנמצא לראשונה, בשדות של תל עדשים בעמק יזרעאל. המציאה חייבה את רשות הטבע והגנים לבנות תכנית פעולה לשימור המין, כיוון שזהו מין שמזכיר רק מישראל, ולכן הכחדתו מישראל משמעותה הכחדה עולמית.

מתחילת המאה כוללת תכנית הפעולה של רשות הטבע והגנים לשימור צמחים בסכנת הכחדה שני מרכיבים עיקריים: שימור באתר (*in situ*), כלומר באתר הגידול שהצמחים גדלים בהם (בטבע), ושימור מחוץ לאתר (*ex situ*), כלומר במתקני שימור מחוץ לבית גידול.

הפעולות העיקריות לשימור צמחים כוללות סקרים שעורכים פקחים ובוטנאים, לעיתים גם בשיתוף הציבור, קידום חקיקה להגנה על מינים בסכנת הכחדה, איסוף זרעים ושמירתם בבנק הגנים, השבה לטבע ואישוש אוכלוסיות-בר וגידול מינים בגני מקלט.

בקיית יזרעאל היא רק דוגמה אחת מני רבות, וישנן אף דוגמאות קיצוניות של צמחים שנכחדו מהטבע בישראל, והדרך היחידה לשמר אותם היא גידולם בגני מקלט ובניית תכניות השבה לטבע.

לגני מקלט תפקיד חשוב הן בחינוך ובהסברה לציבור הרחב על מינים בסכנת הכחדה הן כמאגר גנטי של מינים אלה לצורכי השבה לטבע. נוסף על הגנים הבוטניים באוניברסיטאות ועל הגנים בוטניים שמנהלים אנשים פרטיים, המהווים גם הם גני מקלט וגרעיני רבייה, רשות הטבע והגנים רואה לנכון לשמר מינים בסכנת הכחדה במתקני הרשות ברחבי הארץ. אחד השיקולים להקמת גני מקלט הוא צמצום התלות של מאמצי השימור בגנים שאינם מתוקצבים על-ידי רשות הטבע והגנים, בשל היעדר ערובות להמשך קיומם. השיקול הוכח כנכון, לצערנו, עת ששר החקלאות הפתיע בהצעתו לקצץ למעלה מ-95% בתקציבי הגנים הבוטניים בשנות התקציב 2015–2016. החל בשנת 2007 הוקמו בכמה ממתקני הרשות גני מקלט, שמטרתם לשמר ולהציג לקהל את המינים הנדירים הגדלים באזור, וכמו כן להוות מקור זרעים להשבה לטבע. בחלק מהגנים שנמצאים בתוך שמורת טבע, הושבו הצמחים הנדירים אל שטח השמורה עצמה, כחלק מתכניות שיקום נרחבות יותר. בשנים האחרונות הוקמו במתקני הרשות עשרה גני מקלט בסדרי גודל שונים, חלק מהם מייצגים את כלל הצמחייה האזורית, וחלק מהווים מקלט למינים בודדים הנמצאים בסכנת הכחדה. גני המקלט נמצאים בשלושה מחוזות: צפון, מרכז ודרום, ובשנת 2016 יוקם גם גן מקלט בנבי סמואל במחוז י"ש.

- **גן המקלט בשמורת עין אפק** הוא הגן הראשון שהוקם במחוז צפון. הגן הוקם בעקבות עבודות הבנייה והפיתוח שנעשו במלחת נעמן הסמוכה. העבודות תוכננו על בית גידול ייחודי, ולכן נעשו פעולות הצלה של הצמחים בשטח, והם הועברו לגן המקלט. הגן הוקם בשנת 2007 (בסיוע תקציבי מהקרן לשמירת טבע), במטרה לשמר ולהציג לציבור הרחב את צמחיית אזור הנעמן ועמק עכו. הוא כולל מספר בתי גידול שונים: שקע חולי, בית גידול לח, בית גידול כורכרי, ואזור צמחי מלחה. בסך הכול מגודלים בגן 26 צמחים בסכנת הכחדה, בהם גם צמח שנכחד מהטבע בארץ – פשתת החוף (*Linum maritimum*), ומתוכננים להתווסף בשנה הקרובה שבעה מינים נוספים. גן זה הוא דוגמה טובה לגן מקלט שמשמש גם גרעין רבייה לצמחים הנמצאים בסכנת הכחדה. בחממה ובמכלים מגודלים צמחי בתי גידול לחים, והם מושבים לחלקות מעקב בשטח השמורה.
- **גן המקלט בגן הלאומי ציפורי** הוקם בשנת 2014 (בסיוע תקציבי מקרן מורשת של משרד ראש הממשלה – ציוני דרך), במטרה לשמר ולהציג לציבור את הצמחייה האופיינית לבקעת בית נטופה. לבקעה זו אופי ייחודי, כיוון שהשתמרה בה חקלאות מסורתית המאפשרת לצמחי אדמות כבדות לגדול בשולי השטחים החקלאיים. כיום נמצאים רבים מצמחי האדמות הכבדות בסכנת הכחדה חמורה בגלל שינוי אופי החקלאות והמעבר לחקלאות מודרנית "סטירילית", שלא משאירה שוליים טבעיים. בגן מגודלים גם מינים בסכנת הכחדה הגדלים באדמות כבדות בגליל, אך לא גדלים בבקעת בית נטופה, מתוך הבנה שהם בעלי חשיבות ושהם עלולים להיעלם בעקבות המעבר לגידול בשיטות חקלאות מודרניות. הגן כולל מספר בתי גידול שונים: בית גידול לח, איזור הצפה, שדות חקלאים, אדמות כבדות, בוסתן וגן סחלבים. בסך הכול מגודלים בגן 20 מינים בסכנת הכחדה, ומתוכננים להתווסף אליו שישה מינים נוספים בשנה הקרובה. כמו כן, הוקמה חממה בגן לגידול צמחי הגן וכמקור ריבוי לצמחים למיזמים שונים של השבת צמחים באזור, למשל לשמורת בלפוריה, לחורשת המינים הנדירים בעפולה ולנחל ציפורי. בין הצמחים המגודלים לצורך השבות נמצאים בקיית יזרעאל, מרוות איג (*Salvia eigi*) וקישוא משולש (*Cucumis* *acidus*). הקישוא המשולש הוא מין ששייך לקבוצת מיני-בר שגם מלון הגינה (*Cucumis melo*) תורבת מהם. הוא נכחד מהטבע בארץ ומגודל בהצלחה בגן.
- **הגן הבוטני בשמורת החולה** הוקם במטרה להחזיר, לשקם ולשמר את הצמחייה הייחודית שהייתה בביצת החולה בעבר. בין צמחי המים הרבים ניתן למצוא גם צמחים נדירים וצמחים שנכחדו מהחולה. נוסף על הגן פועלת גם משתלת צמחים נדירים, שמטרתה גידול הצמחים והשבתם לשמורת החולה. בשנה הקרובה מתוכננת השבה של 39 מינים של עצים, צמחי מים וצמחיית גדות אל שטח של כ-400 דונם בשמורת החולה, ומתוכם 10 מיני צמחים בסכנת הכחדה.

- **גני מקלט לאיריס שחום** (*Iris atrofusca*), שהוא איריס היכל מקבוצת האיריסים הגדלים בחגורת ספר המדבר. זהו מין אנדמי לישראל ולדרום-ירדן. השמורה היחידה שהוא גדל בה בארץ היא שמורת תל קריות (הר עמשא), שבדרום מדבר יהודה. אוכלוסיות המין בצפון הנגב מתרכזות בבקעת ערד וליד באר שבע, שם נמצא מין זה בסכנת הכחדה בשל פיתוח העיר באר שבע, עבודות תשתית ופיתוח כבישים ורעיית יתר. מחקרים וסקרים גילו הבדלים צורניים וגנוטיפיים בין האוכלוסיות של בקעת ערד לאוכלוסיות של אזור באר שבע, ולכן עולה החשיבות לשמירה על הטיפוסים השונים בגנים לאומיים, באופן נפרד. בשנים 2007–2013 הוקמו גנים לגיבוי של אוכלוסיות מין זה בגן הלאומי תל באר שבע ובגן הלאומי תל ערד.
- **השבת עצי הסוואנה בשמורת עין גדי** היא מיזם בהובלתו של אקולוג השמורה, מיכאל בלכר. עד שנות ה-50 של המאה ה-20 שלט במדרון עין גדי נוף צומח עשיר דמוי סוואנה עם מיני עצים ושיחים נדירים שחלק מהם נכחדו מישראל. המיזם הוא תכנית מיוחדת שנבנתה כדי לשמר ולשקם את הנוף הייחודי של עין גדי. מטרתו: שיקום נוף צומח סודני בלב נווה עין גדי, השבת מיני צמחים שנכחדו בישראל, יצירת מפלט למיני צמחים שעל סף הכחדה בארץ, אישוש אוכלוסיות של צמחים נדירים וייצוב כושר הנשיאה של המערכת האקולוגית עבור אוכלוסיית היעלים. בשנת 2009 נשתלו בשטח השמורה כ-490 עצים ושיחים מ-13 מינים שונים. בין המינים שהושבו, צמחים שנכחדו מישראל: מעלה-עשן מדברי (*Leptadenia pyrotechnica*) וצלף רותמי (*Capparis decidua*), וצמחים נוספים שנמצאים בסכנת הכחדה בארץ: גופן המדבר (*Cordia sinensis*), גרויה שעירה (*Grewia villosa*), מרואה עבת-עלים (*Maerua crassifolia*) ומורינגה רותמית (*Moringa peregrina*).

בית גידול לח - בית גידול בסכנת הכחדה. בחלקה זו מוצגים צמחי מים מהנחלים, מהמעיינות ומהתעלות בבקעת בית נטופה ומהנחלים ציפורי ויפתחאל | צילום: מרב לבל

בד בבד עם מאמצי רשות הטבע והגנים לשמירה על בתי גידול בסכנת הכחדה, ישנה חשיבות רבה להקמת גני מקלט במתקני הרשות, שמאפשרים לשמר אוכלוסיות של מינים שעלולות להיעלם מן הנוף, ומהווים כלי חשוב שאין שני לו, ללימוד על דרכי גידול, על ריבוי ועל השבה של צמחים בסכנת הכחדה.

הנכם מזמנים לעזור בעדכון המידע הקיים על צמחים בסכנת הכחדה על-ידי הוספת תצפיות, וכמו כן לקבל מידע נוסף – על גני מקלט ברשות ועל 414 מיני הצמחים בסכנת הכחדה בישראל – באתר האינטרנט [לצמחים בסכנת הכחדה בישראל](#).